

«QYZYLJAR» АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҒЫНЫҢ ШЕКАРАЛЫҚ ДАМУ КОНТЕКСІНДЕГІ СТРАТЕГИЯЛЫҚ РӨЛІ

М.Ю. Онучко¹ , Е.А. Әлібай*^{1,2}

¹ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

² М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан

E-mail: alibai_88@mail.ru, onuchko@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада Солтүстік Қазақстан облысында орналасқан «Qyzyljar» арнайы экономикалық аймағының (АЭА) шекаралық аумақтарды дамытудағы стратегиялық рөлі қарастырылады. Зерттеудің негізгі мақсаты – арнайы экономикалық аймақтың өңірлік даму, инвестициялық тартымдылық және трансшекаралық ынтымақтастықты нығайту құралы ретіндегі тиімділігін бағалау. Зерттеу барысында салыстырмалы талдау, SWOT-талдау және интегралды тиімділік индексі әдістері қолданылды. «Qyzyljar» АЭА-ның қызметі Қазақстандағы өзге арнайы экономикалық аймақтармен салыстырылып, инвестициялар көлемі, экспорттық бағыттылығы, салалық әртараптандыру деңгейі, инфрақұрылымдық қамтамасыз етілуі және жұмыспен қамту көрсеткіштері бойынша бағаланды. Нәтижесінде аймақтың Ресей Федерациясымен шекаралас орналасуы, агроөнеркәсіптік әлеуеті және мемлекеттік қолдау шаралары оның өңірлік индустриялық және логистикалық орталық ретінде қалыптасуына қолайлы жағдай жасайтыны анықталды. Сонымен қатар, зерттеу барысында инфрақұрылымның жеткіліксіздігі, кадр тапшылығы, институционалдық шектеулер және экономиканың жеткіліксіз әртараптандырылуы сияқты мәселелер айқындалды. Авторлар арнайы экономикалық аймақтың тиімділігін арттыру мақсатында инфрақұрылымды жаңғырту, адами капиталды дамыту, басқару тетіктерін жетілдіру және шекара маңы ынтымақтастығын кеңейту бойынша ұсыныстар ұсынады. Зерттеудің ғылыми жаңалығы – шекаралық арнайы экономикалық аймақтардың тиімділігін кеңістіктік және геоэкономикалық факторларды ескере отырып бағалау тәсілін қалыптастыруында.

Түйін сөздер: арнайы экономикалық аймақтар, шекаралық өңірлер, өңірлік саясат, Qyzyljar, инвестициялар, трансшекаралық ынтымақтастық, инфрақұрылым, экспорт, индустрияландыру, Солтүстік Қазақстан, геоэкономика.

Кіріспе. Жаһандану, нарықтық аймақтандыру және экономикалық интеграция үдерістерінің күшеюі жағдайында шекара маңы аумақтарының тұрақты дамуы мәселелері мемлекеттердің аумақтық даму стратегияларында барған сайын маңызды орын алуда. Географиялық ерекшелігіне байланысты шекаралық аймақтар тек транзиттік тораптар мен сауда қақпалары ғана емес, сонымен қатар әртүрлі экономикалық, құқықтық және институционалдық жүйелер түйісетін геоэкономикалық өзара іс-қимыл алаңдары ретінде де қызмет етеді. Осы тұрғыдан алғанда, шекара маңы аумақтарының рөлі жергілікті деңгеймен шектелмей, ұлттық қауіпсіздікке, интеграциялық саясатқа және экономикалық өсудің орнықтылығына тікелей ықпал етеді.

Әлемдегі ең ұзын құрлықтық шекаралардың біріне (13 мың км-ден астам) ие Қазақстан Республикасы үшін шекара маңы аумақтарын кешенді дамыту стратегиялық маңызға ие болып отыр. Бұл, әсіресе, Ресей Федерациясымен шектесетін елдің солтүстік және солтүстік-шығыс аймақтарына қатысты. Сауда жолдарының қиылысында орналасқан және агроөнеркәсіптік әлеуетке ие Солтүстік Қазақстан облысы бір мезгілде халықтың азаюы, деиндустрияландыру және инвестициялық стагнация сияқты мәселелерге тап болып отыр.

Осындай өңірлерде экономикалық белсенділікті ынталандыру құралдарының бірі – Арнайы экономикалық аймақтар (АЭА) құру. Олар жеңілдетілген бизнес-режимін ұсынып, капитал мен технология тартуға жағдай жасайды және өндірістік кластерлердің қалыптасуын жеделдетеді. Әлемдік және отандық тәжірибе АЭА-лардың тиімділігі көптеген факторларға – институционалдық жобалаудан бастап логистикалық байланыстарға және саяси ерік-жігерге дейін – тәуелді екенін көрсетеді [1, 123-б.].

Бұл зерттеу Қазақстанның шекаралық аймақтарын дамытудағы мемлекеттік саясат құралы ретінде «Қызылжар» АЭА-ның рөлі мен әлеуетін талдауға бағытталған. Өңірдің геосаяси ерекшелігін және оның экономикалық байланыстарының трансшекаралық сипатын ескере отырып, бұл құралдың нақтылы аймақтық контексте қаншалықты тиімді бола алатынын бағалау маңызды [2, 32-б.].

Қазақстанның қазіргі әлеуметтік-экономикалық даму кезеңінде аумақтық теңсіздік мәселесі ең өзекті проблемалардың бірі болып отыр. Теңгерімді әрі инклюзивті өсу тұжырымдамасы ресми түрде жарияланғанына қарамастан, көптеген шекара маңы өңірлері әлі де құрылымдық шектеулерге тап: инвестициялық ресурстарға қолжетімділіктің шектеулілігі, инфрақұрылымдық бытыраңқылық және сыртқы экономикалық күйзелістерге жоғары осалдық. Мемлекеттік саясатта аумақтық даму басымдықтарының күшеюіне байланысты («Қазақстан-2050» стратегиясы, 2025 жылға дейінгі аумақтық даму тұжырымдамасы) өңірлерді қолдау тетіктерін қайта қарау және жетілдіру қажеттілігі артып келеді.

Арнайы экономикалық аймақтар мемлекеттік қолдаудың ерекше механизмі ретінде өнеркәсіптік өсудің катализаторы және инвестиция тартудың шоғырланған орталығы ретінде қарастырылады. Оларды шекаралық экономикалардың нақты жағдайларына бейімдеу аса маңызды, мұнда негізгі факторларға сыртқы нарықтарға қол жеткізу, логистикалық интеграция, институционалдық икемділік және трансшекаралық ынтымақтастық жатады. Осы контексте «Қызылжар» АЭА қызметінің тиімділігін бағалау ғылыми да, практикалық та тұрғыдан өзекті, әсіресе табысты тәжірибелерді басқа өңірлерде тарату мүмкіндігін ескере отырып.

Бұл зерттеудің өзектілігі келесі факторлармен айқындалады:

- Шекаралық өңірлерді дамытуға бағытталған мемлекеттік саясат аясында «Қызылжар» АЭА қызметін кешенді бағалау қажеттілігі;
- Қазақстанның трансшекаралық аймақтарына тікелей қатысты эмпирикалық және қолданбалы зерттеулердің тапшылығы;
- Аумақтық даму құралдарының тиімділігін арттыруға бағытталған дәлелді саясаттық ұсынымдарға сұраныс.

Сонымен қатар, заңнамалық база, саяси қолдау және инфрақұрылымдық инвестициялар болғанына қарамастан, Қазақстанның шекара маңы аймақтарындағы АЭА қызметі бірқатар тұрақты шектеулерге кезігуде:

1. Салықтық және кедендік жеңілдіктерге қарамастан, инвестициялық ағымдар болжамды деңгейден төмен қалып отыр. Бұған маркетингтік қолдаудың жеткіліксіздігі, рәсімдердің ашық еместігі және әлеуетті қатысушылардың АЭА артықшылықтары туралы хабардарлығының төмендігі себеп.

2. Ірі өндірістік және тарату орталықтарынан географиялық қашықтық пен көлік дәліздерінің шектеулі өткізу қабілеті жобалардың бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді.
3. Білікті кадрлардың мегаполистерге кетуі, кәсіби даярлық деңгейінің төмендігі және өнер-кәсіптік құзыреттердің жеткіліксіздігі жоғары технологиялық өндірістерді орналастыруға кедергі келтіреді.
4. Ресей Федерациясының шекарасына жақын болғанына қарамастан, валюталық реттеу, кедендік рәсімдер және техникалық стандарттардағы айырмашылықтар тиімді ынтымақтастыққа тосқауыл қояды.
5. АЭА қызметін бағалайтын интеграцияланған KPI (негізгі көрсеткіштер жүйесі) жүйесінің болмауы және олардың өңірдің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне ықпалын жүйелі түрде аудиттеудің жоқтығы.

Зерттеу әдістері мен материалдары. Бұл зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасындағы кеңістіктік және шекара маңы дамуының құралы ретінде «Қызылжар» арнайы экономикалық аймағының (АЭА) рөлі мен тиімділігін бағалау, сондай-ақ оның бәсекеге қабілеттілігі мен институционалдық тұрақтылығын арттыру жөнінде ұсыныстар әзірлеу.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

1. Ұлттық аймақтық саясат контекстінде «Қызылжар» АЭА-ның қазіргі жағдайын және негізгі сипаттамаларын талдау;
2. «Қызылжар» АЭА-ны Қазақстандағы басқа арнайы экономикалық аймақтармен салыстырмалы талдау;
3. Аймақтың артықшылықтары мен әлсіз тұстарын айқындау үшін индекстік бағалау және SWOT-талдау әдістерін қолдану;
4. Шекара маңындағы АЭА-лардың жұмыс істеуін жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар қалыптастыру;
5. Солтүстік Қазақстан облысының өңірлік интеграциясы мен тұрақты дамуы үшін АЭА-ның маңызын бағалау.

Алға қойылған мақсаттар мен міндеттерді орындау үшін сандық және сапалық әдістерді үйлестіретін көпкритерийлі тәсіл пайдаланылды. Бұл тәсіл «Қызылжар» АЭА-ның тиімділігін кеңістіктік және шекара маңы дамуы жөніндегі мемлекеттік саясат аясында кешенді бағалауға мүмкіндік береді.

Сандық бағалау интегралды тиімділік индексын есептеуге негізделді. SWOT-талдау сапалық интерпретациялық құрал ретінде пайдаланылып, «Қызылжар» АЭА-ның артықшылықтары мен әлсіз жақтарын жүйелеуге, сондай-ақ шекаралық экономиканың элементі ретінде оның дамуындағы мүмкіндіктер мен қауіп-қатерлерді анықтауға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар зерттеуде кейс-стади әдісінің элементтері қолданылды: «Қызылжар» АЭА-ның нақты жағдайын егжей-тегжейлі талдау Қазақстандағы ұқсас аймақтармен салыстырылып, оның бәсекелік позициясын айқындау және нысаналы ұсыныстар әзірлеу үшін пайдаланылды.

Барлық сандық және сапалық бағалаулар сенімді әрі ресми дереккөздерге негізделген. Олардың қатарында ҚР Ұлттық экономика министрлігі деректері; «Kazakh Invest» АҚ-ның 2021–2023 жж. есептері; өңірлік стратегиялық құжаттар мен АЭА-ны дамыту бағдарламалары; индустриялық-инновациялық даму және цифрландыру жөніндегі ұлттық бағдарламалар; сондай-ақ ғылыми журналдарда, жинақтарда және БАҚ-та жарияланған сараптамалық материалдар бар. Осы кешенді тәсіл мақалада ұсынылған қорытындылардың ғылыми негізділігін және ұсыныстардың практикалық қолданылуын қамтамасыз етеді.

Бұл зерттеу Қазақстанның шекара маңы саясаты контекстінде арнайы экономикалық аймақтарды (АЭА) зерделеудің теориялық әрі қолданбалы аспектілерін дамытуға үлес қосады. Қазақстандық ғылыми әдебиетте алғаш рет «Қызылжар» АЭА-ның қызметіне кең ауқымды талдау жасалып, оның аумақтық-экономикалық сипаттамалары, институционалдық шектеулері және шекаралық ынтымақтастықтағы әлеуеті қарастырылды. Бұған дейінгі зерттеулер көбіне елдің оңтүстік және орталық аймақтарындағы АЭА-ларға бағытталған болса, бұл жұмыс солтүстік шекаралық өңірге назар аударып, халықтың азаюы, инфрақұрылымның жеткіліксіздігі және өндірістік қуаттардың шектеулілігі сияқты ерекше сын-қатерлерді айқындауға мүмкіндік береді.

АЭА-ларды тек индустриялық өсімнің құралы ғана емес, сонымен қатар кеңістіктік теңгерім мен шекара маңы ынтымақтастығының тетігі ретінде қарастыруда жатыр. Алынған нәтижелер солтүстік өңірлерді мемлекеттік қолдау бағыттарын нақтылауға, АЭА-ның экономикалық негізін әртараптандыруға және оның инвестициялық тартымдылығын арттыруға ықпал етеді. Дамытылған әдістер мен қорытындылар Қазақстанның басқа шекаралық аумақтарында және көрші елдерде АЭА-ларды стратегиялық жоспарлауда пайдаланылуы мүмкін.

Бұл зерттеу Қазақстанның шекаралық өңірлеріндегі арнайы экономикалық аймақтардың тиімділігі тек инвестиция көлеміне ғана емес, сонымен қатар институционалдық қолдау деңгейіне, салалық әртараптандыруға, логистикалық орналасуына және шекара маңы экономикалық байланыстарға интеграциялану дәрежесіне тәуелді деген болжамға сүйенеді. Мемлекеттік қолдау мен кешенді даму жағдайында «Қызылжар» АЭА тұрақты экономикалық өсім мен шекара маңы ынтымақтастығы үшін үлгілі платформа бола алады.

Қазақстанның шекара маңындағы өңірлеріндегі мемлекеттік саясаттағы арнайы экономикалық аймақтардың (АЭА) рөлін зерттеу үшін АЭА-лардың теориялық негіздерін, олардың дамушы экономикалардағы жұмыс істеу ерекшеліктерін, сондай-ақ шекаралық аумақтар мен аймақтық саясаттың өзіндік сипаттарын қарастыратын кең көлемді ғылыми еңбектерді талдау қажет.

Арнайы экономикалық аймақтардың теориялық негіздері институционалдық экономиканың классиктерінің еңбектерінде қаланған. Дуглас Норт [3] АЭА-ларды транзакциялық шығындарды азайтып, экономикалық белсенділікті ынталандыратын институционалдық инновация нысаны ретінде қарастырды. А. Харрисон [4, 1994] ашық экономика жағдайында АЭА-лардың тиімділігін зерделеп, олардың қызметін қамтамасыз ететін негізгі құралдар ретінде салықтық жеңілдіктерді, реттеу рәсімдерінің жеңілдетілуін және инвестициялардың шоғырлануын атап көрсетті.

Халықаралық зерттеушілердің ішінде Дуглас Чжихуа Зэн мен Томас Фароле [5, 6] еңбектерінде табысты АЭА-лардың кластерлік әсер қалыптастыратыны, логистиканы жақсартатыны және экономикалық реформалар үшін сынақ алаңына айналатыны көрсетіледі. Мәселен, *Special Economic Zones in Africa* атты еңбегінде (Фароле, 2011) мемлекеттік қолдау, рәсімдердің ашықтығы және мемлекеттік органдар арасындағы тиімді үйлестірудің маңызы атап өтіледі.

Посткеңестік кеңістік аясында ресейлік ғалымдар елеулі үлес қосты. Р.И. Алексеев [7] пен С.Б. Авдашев [8] АЭА-ларды артта қалған өңірлерді, соның ішінде шекара маңы аумақтарын дамыту құралы ретінде қарастырып, шетелдік үлгілерді ұлттық ерекшеліктерге бейімдеудің қажеттігін алға тартады. Бұл ретте «өсу полюсі» саясаты мен шекаралық ынтымақтастық мәселелеріне баса назар аударылады.

Қазақстанда АЭА-лар 2000 жылдардың басынан бастап белсенді дамытылып келеді. ҚР Ұлттық экономика министрлігінің деректері бойынша [9], бүгінде әртүрлі салалық мамандануы бар 13 АЭА жұмыс істейді. Солардың ішінде Солтүстік Қазақстан облысында құрылған «Қызылжар» АЭА шекара маңы ынтымақтастығы тұрғысынан ерекше қызығушылық тудырады.

Қазақстандық ғалымдар – Зиябеков Б., Кабаканова Ю., Першина И. [10, 2021]; Ахметова А.А. [11]; Шалбаева А., Құлжанова Д., Әбдікерімова Г., Мұстафинов Қ. [12] – АЭА-лардың қызметін, олардың институционалдық ерекшеліктерін және өңірлік экономикаға ықпалын талдайды. Мәселен, Нұрпейісованың еңбектерінде мемлекеттік қолдаудың маңыздылығы және оны индустриялық-инновациялық даму бағдарламаларымен үйлестіру қажеттігі атап өтіледі.

Шекара маңы өңірлері мемлекеттік аумақтық саясаттың ерекше элементі болып саналады. В.А. Колосовтың [13] пікірінше, «шекаралық аймақ» – тек географиялық ұғым ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық және саяси құбылыс. Ол бір жағынан шектеулер (инфрақұрылымдық шалғайлық, демографиялық осалдық), екінші жағынан мүмкіндіктер (сыртқы сауда, шекара маңы ынтымақтастығы) тудырады.

Қазақстан жағдайында, әсіресе Солтүстік Қазақстан облысында, шекара маңы өңірлері көші-қон, халықтың қартаюы және инвестициялық белсенділіктің төмендігі сияқты қиындықтарға тап болып отыр. Бұл мәселе бойынша Д.У. Алшимбаев, А.М. Мырзахметов, А.Т. Ерімпашев [14], сондай-ақ Д.С. Әлімжанов [15] жүргізген зерттеулерде осы аумақтарға арналған мемлекеттік қолдау шараларын қайта ойластыру қажеттігі атап өтіледі.

Аймақтық дамудың құралдары тұрғысынан АЭА-ларды Франсуа Перрудың «өсу полюстері» тұжырымдамасы [16] мен Майкл Е. Портердің «кластерлік бастамалар» теориясы [17] шеңберінде қарастыруға болады. Бұл тәсілдерге сәйкес, ресурстар мен институттардың белгілі бір аумақта (АЭА-да) шоғырлануы көршілес өңірге мультипликативтік әсер етуі мүмкін.

Қазақстандық контексте өңірлік теңсіздікті азайту құралы ретінде АЭА-ларды пайдаланудың орынды екендігі жөнінде Шакеев С.С., Невматулина К.А., Байбосынов С.Б. [18], сондай-ақ Құсайынов Х.Х., Есберген Р.Ә., Нұрманов А.О. [19] пікір білдірді. Олар тиімділік инфрақұрылымдық қамтамасыз етуге, инвестициялық ахуалға және басқару сапасына тәуелді екенін атап өтеді.

Алайда оң күтулерге қарамастан, көптеген зерттеулер Қазақстандағы АЭА-лардың тиімділігі шектеулі екенін көрсетеді. М.Ж. Нүркенов, М.Ж. Қонырбеков, М.К. Жәмкеев [20], сондай-ақ «TALAP» қолданбалы зерттеулер орталығының аналитикалық есептері [21] АЭА-лар мен жергілікті экономика арасындағы әлсіз байланыстарды, жергілікті халықтың жұмыспен қамтылуының төмендігін және экспорттық әлеуеттің шектеулігін айқындайды.

Халықаралық авторлар – Дорсати Мадани [22] мен Чжихуа Зэн – егер институционалдық реформа, кадрлық әлеуетті дамыту және құндылық тізбектерін локализациялау сияқты кешенді шаралар жүзеге аспаса, АЭА-лар ұзақ мерзімді тұрақты әсер бермей, «анклав» сипатына ие болып қалу қаупін атап көрсетеді.

Нәтижелер мен талқылаулар. Қазақстан – агроөнеркәсіптік ел, мұнда ауыл шаруашылығы халықтың басым бөлігі үшін негізгі кәсіби қызмет болып қала беруде. Бұл салада 1,41 млн адам еңбек етеді, бұл жалпы жұмыс күшінің 15,3%-ын құрайды (2009 жылы – 17,9%).

Әкімшілік-аумақтық құрылымы бойынша Қазақстан 17 облыстан және республикалық маңызы бар 3 қаладан тұрады. 2023 жылғы 1 наурыздағы жағдай бойынша ел халқының саны 19 808 430 адамға жетті. 2021 жылғы халық санағының нәтижелері (2022 жылғы 1 қыркүйекте жарияланған) этникалық құрамды мынадай түрде көрсетті: қазақтар – 70,4%, орыстар – 15,5%, өзбектер – 3,2%, украиндар – 2,0%, ұйғырлар – 1,5%, немістер – 1,2%, татарлар – 1,1%. Өзге этностар мен ұлтын көрсетпегендер үлесі – 5,1%.

Еуразия құрлығының дәл жүрегінде орналасқан Қазақстан аумағы 2,7 млн шаршы шақырымды құрайды және жер көлемі бойынша әлемде тоғызыншы орында тұр. Солтүстігі мен батысында ел Ресеймен шектеседі, шекара ұзындығы – 7 591 км, бұл – әлемдегі ең ұзын құрлықтық шекара. Сондай-ақ шығыста – Қытаймен (1 783 км), оңтүстікте – Қырғызстанмен (1 242 км), Өзбекстанмен (2 351 км) және Түрікменстанмен (426 км) шектеседі. Жалпы құрлықтық шекара ұзындығы 13 200 км-ге тең. Ел аумағын Каспий және Арал теңіздерінің жағалаулары шайып жатыр.

Қазақстан – жер көлемінің кеңдігіне қарамастан, теңізге шыға алмайтын әлемдегі ең ірі мемлекет. Оның шамамен 44%-ын шөлді аймақтар, 14%-ын шөлейттер құрайды. Далалық аймақтар үлесі – 26%, ал ормандар тек 5,5%-ын қамтиды. Аумағының ауқымдылығына қарамастан, халықтың орташа тығыздығы төмен – 1 шаршы шақырымға 6,48 адам ғана, бұл көрсеткіш бойынша Қазақстан әлемде 184-орында тұр. Мұндай жағдай халықтың аумақ бойынша теңгерімсіз орналасуына алып келеді: негізінен табиғи ресурстарға бай және инфрақұрылымы дамыған, өнеркәсіптік кәсіпорындары шоғырланған өңірлерде халық жиі қоныстанған. Бұл теңсіздік аймақтар арасындағы әлеуметтік-экономикалық алшақтықты күшейтіп, түрлі өңірлерде күрделі мәселелер туындатады.

Мемлекеттік деңгейде бұл теңгерімсіздікті жоюға бағытталған шаралар қолға алынуда. Ұлттық даму жоспары – 2025 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының Ұлттық даму жоспары мен Ұлттық қауіпсіздік стратегиясында негізгі бағыттар айқындалған. Жоспардың басты басымдықтарының бірі – өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған теңгерімді аумақтық даму. Мұнда өңірлердің орталық билікке тәуелділігін азайту және өңіраралық алшақтықты қысқарту көзделген. Дегенмен, табысты өңірлерді қолдаумен қатар, шалғайдағы, әсіресе шекаралық аумақтарда, әкімшілік орталықтардан алыстығы мен инфрақұрылымның жеткіліксіздігіне байланысты даму әлеуетін жүзеге асыруда күрделі кедергілер сақталуда.

Шекаралық өңірлерге тән өзіндік ерекшеліктер бар: көші-қон, негізгі қызметтер мен ресурстарға қол жеткізу, қоршаған ортаны қорғау, сондай-ақ көршілес мемлекеттермен өзара тиімді ынтымақтастықты дамыту қажеттігі. Мұндай аумақтар алғаш рет ресми түрде 2020 жылға дейінгі Өңірлік даму бағдарламасында айқындалып, экономикалық өсудің маңызды элементтері ретінде танылды. Шекаралық өңірлер Қазақстанның ең ұзын шекарасы бар мемлекеттер – Ресей және Қытаймен өзара қарым-қатынасында айрықша рөл атқарады.

Қазіргі жағдайда Ресей мен Украина арасындағы әскери қақтығыстың жалғасуына байланысты Қазақстанның Ресеймен шекаралас аумақтарындағы экономикалық тұрақтылық жаңа қатерлерге ұшырауы мүмкін. Бұл өз кезегінде шекара маңы ынтымақтастығының жаңа стратегияларын әзірлеуді және осы өңірлердегі экономикалық қауіпсіздікті күшейтуді қажет етеді [23].

Шетелдік және отандық ғалымдардың теориялық тұжырымдарына сүйене отырып, «шекаралық аумақ» ұғымына автордың ғылыми анықтамасы мынадай: Шекаралық аумақ – мемлекеттің жер немесе су шекараларына тікелей жақын орналасқан бөлігі. Бұл аумақтар мемлекеттік шекараны бақылау мен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде ерекше функционалдық сипаттарға ие. Олардың басты ерекшеліктеріне – шекараға іргелес орналасуы және шекаралық өту нүктелерін бақылау мен қадағалауды жүзеге асыратын инфрақұрылымның болуы жатады.

«Шекаралық өңір» ұғымы күрделі әрі көпқырлы, сондықтан оны біржақты түсіндіру қиын. Мұның себебі – «өңір» ұғымының өзі әртүрлі дереккөздерде әрқалай анықталатынында. Оның географиялық, әлеуметтік, экономикалық және кешенді түсіндірмелері бар. Жиынтықтай келе, өңірдің негізгі сипаттарын бөліп көрсетуге болады: ұқсас табиғи жағдайлар мен біртекті экономикалық мамандану. Алайда қолданыстағы анықтамалардың ешқайсысы өңірді біртұтас кеңістік ретінде қалыптастыратын ең маңызды элемент – байланыстарға баса назар аудармайды. Дәл осы кеңістіктік тәсіл өңірдің мәні мен оның жұмыс істеу тетіктерін барынша толық ашады, өйткені ол ішкі және сыртқы көптеген өзара байланыстарды ескереді.

Осы контексте шекаралық өңірді көрші мемлекеттермен тығыз байланыстағы ерекше экономикалық аумақ ретінде қарастыруға болады. Мұндай байланыстар өңірдің экономикасына және оның шаруашылық құрылымына тікелей ықпал етеді. Демек, шекаралық аймақ – бұл мемлекеттің мемлекеттік шекараға тікелей жақын орналасқан бөлігі, ол тек ішкі факторлардың (мысалы, кедендік бақылау-бекеттер немесе арнайы іскерлік режим) ғана емес, сондай-ақ көршілес мемлекеттің ерекшеліктерінің ықпалында болады. Көршілес елдермен өзара іс-қимыл өңірдің экономикалық белсенділігіне және даму барысына айтарлықтай әсер етеді.

Жиі кездесетін қате түсініктерге қарамастан, шекаралық аймақ «өлі кеңістік» емес. Керісінше, ол әртүрлі елді мекендерді, соның ішінде қалалар мен кенттерді қамтитын динамикалық кеңістік болып табылады. Бұлар шекаралық аймақтың ажырамас бөлігі болып, әлеуметтік-экономикалық дамудың өзіндік ерекшеліктеріне ие. Дегенмен, мұндай аумақтардың даму траекториясы әлі де көбіне мемлекеттік саясатпен айқындалады. Әсіресе агломерациялар, тораптық қалалар мен түрлі деңгейдегі ірі орталықтарға басымдық беріледі, ал артта қалған аумақтар, соның ішінде шекаралық өңірлер, ұзақ уақыт бойы шешілмеген проблемалармен қалып отыр.

Эмпирикалық деректер шалғай және шекара маңы аумақтарына қатысты мемлекеттік аймақтық саясаттың тиімділігін арттыру қажеттігін айқындайды. Мемлекеттік даму бағдарламаларының орындалуын жүйелі түрде мониторингтеу мен бағалау өңірлік теңсіздікті төмендетуде және шекаралық аумақтардың тұрақты өсуіне қолайлы жағдай жасауда шешуші рөл атқарады.

Мұндай қажеттілік өндірістік қуаттарды кеңістіктік қайта бөлу, жаңа кәсіпорындар құру, қаржылық ресурстарды өңірлер арасында ұтымды орналастыру сияқты стратегиялық міндеттердің әрқашан табысты іске асырылмауынан туындайды. Бұл басқару тетіктерінің әлсіздігін, өңірлік және жергілікті билік органдары қызметіндегі тиімсіздікті, сондай-ақ өзін-өзі басқару жүйесінің жеткілікті дамымауын көрсетеді.

Қазақстан халқына арналған «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Жолдауында Президент Қ. Тоқаев елдің аумақтық және кеңістіктік дамуына қатысты тәсілдерді түбегейлі қайта қараудың өзектілігін атап өтті. Ол Қазақстан өңірлерінің экономикалық және өнеркәсіптік мамандануында, өмір сүру деңгейінде және қоғамдық қызметтердің сапасында айтарлықтай айырмашылықтар бар екенін айтты. Сондықтан аумақтық даму жекелеген өңірлердің бәсекелік артықшылықтарына негізделуі тиіс [24].

Қазақстан мен Ресейдің аумағын қамтитын солтүстік шекаралық өңірде екі мемлекеттің шамамен 30 миллион тұрғыны өмір сүреді. Бұл аумақта бірнеше ірі қала, оның ішінде миллион тұрғыны бар мегаполистер орналасқан, бұл оның әлеуметтік-экономикалық өзара іс-қимылдағы стратегиялық маңызын айқындайды. Осы тұрғыда ресейлік билік органдарымен және бизнес құрылымдарымен тығыз ынтымақтастық қазақстандық өнімдерді ілгерілету мен инвестиция тартуда шешуші факторға айналады. Мұндай әріптестік Қазақстанның шекара маңы аумақтарының дамуына ықпал етіп, олардың экономикалық әлеуетін арттырады әрі екі ел арасындағы өзара байланыстарды нығайтады.

Арнайы экономикалық аймақтар (АЭА) – экономикалық дамуды ынталандыру мақсатында құрылған, соның ішінде көп елдің шекаралық аумақтарын қамтуы мүмкін ерекше аумақтар болып табылады. Олар жеңілдікті саясат, мемлекеттік және жеке қаржылық субсидиялар, сондай-ақ ұзақ мерзімді макро- және микроэкономикалық мақсаттарға қолдау көрсететін дамыған инфрақұрылым негізінде жұмыс істейді.

АЭА-ның негізгі мақсаты – табиғи, адами, өнеркәсіптік, технологиялық және қаржылық ресурстарды пайдалана отырып, шекара маңы ынтымақтастығын дамыту, шекаралық өңірлер арасындағы байланыстарды күшейту және олардың экономикалық дамуын, өзара тәуелділігін әрі толықтырушылығын арттыру.

Әлемдік тәжірибеде арнайы экономикалық аймақтардың негізгі түрлеріне мыналар жатады:

Шекара маңы экономикалық ынтымақтастық аймақтары. Еуропалық Одақта мұндай аймақтар *Еврорегиондар* деп аталады. Олар үкіметаралық келісімдер негізінде жұмыс істейтін, ерекше құқықтық мәртебеге, алуан мақсаттар мен ресурстарға ие трансшекаралық құрылымдар болып табылады. Мысалы, Германия, Нидерланд және Бельгия аумақтарын қамтитын *Маас-Рейн еврорегионы* 1976 жылы құрылып, әлемдегі алғашқы ресми түрде мойындалған трансшекаралық АЭА болды. Жоғары экономикалық және білім беру даму деңгейінің арқасында ол «шағын Еуропа» атанды.

Трансшекаралық өсу үшбұрыштары. Бұл аймақтар алғашында Шығыс Азияда кеңінен таралып, кейін басқа өңірлерге «шекара маңы өсу аймақтары» деген атаумен таралды. Мысалы, Ресейдің Қиыр Шығысындағы *Туманган өзені алабын дамыту бағдарламасы* Ресей, Қытай, Оңтүстік Корея, Солтүстік Корея және Моңғолия аумақтарын қамтиды. Сондай-ақ Меконг өзені алабындағы өсу аймақтары мен Сингапур, Малайзия және Индонезияны байланыстыратын «Оңтүстік өсу үшбұрышы» осындай үлгілердің қатарында.

Шекаралық сауда аймақтары. Бұл аймақтар екі мемлекеттің шекарасына жақын аумақтарды қамтып, өзара сауда-саттық пен өнімдер алмасуын жеңілдетеді. Мысалы, Қытайдың Жуйли провинциясында Қытай–Мьянма шекарасында арнайы сауда аймағы құрылды. Онда Мьянма азаматтарына Қытай аумағында визасыз 72 сағатқа дейін болуға рұқсат етіледі. Бұл аймақ сауданың, өнімді өңдеудің және туризмнің дамуына ықпал етеді.

Әлемнің әртүрлі аймақтарында трансшекаралық арнайы экономикалық аймақтардың (АЭА) мысалдарын кездестіруге болады. Батыс жарты шарда осындай алты аймақ жұмыс істейді. Солардың бірі – АҚШ пен Канада шекарасында 1991 жылы құрылған Тынық мұхитының солтүстік-батыс экономикалық өңірі, бүгінде ең қарқынды дамып келе жатқан экономикалық аймақтардың бірі ретінде танылған. Африкада трансшекаралық аймақтар көбіне «өсу үшбұрышы» деп аталады. Мәселен, 2001 жылы құрылған ZMM аймағы Замбия, Малави және Мозамбик елдерінің аумақтарын қамтып, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік негізінде сауданы және жеке инвестицияларды дамытуға бағытталған.

Бір мемлекеттің аумағында орналасқан АЭА-лар да шекаралас өңірлермен экономикалық ынтымақтастықты дамытуға, өңірдің экономикалық даму деңгейін арттыруға және халықтың әл-ауқатын жаңа жұмыс орындарын ашу арқылы жақсартуға бағытталады.

Көршілес өңірлер әкімшіліктері шекара бойында бірлескен еркін экономикалық аймақтар немесе өнеркәсіптік-сауда кешендерін құру арқылы өзара байланыстарды нығайта алады. Мұндай бастамалар ортақ экономикалық мүдделерді қалыптастырып, трансшекаралық ынтымақтастықты тереңдетеді және мемлекетаралық интеграциялық үдерістерді күшейтеді.

Қазақстан Республикасында бүгінде 13 арнайы экономикалық аймақ жұмыс істейді (жоғарыда атап өтілгендей), олардың әрқайсысы белгілі бір сектор мен аумақтық бағытқа бейімделген. Олардың ішінде «Инновациялық технологиялар паркі» АЭА (Алматы), «Астана – жаңа қала» АЭА, «Оңтүстік» АЭА (Шымкент), сондай-ақ көлік-логистикалық және өнеркәсіптік кластерлерге негізделген аймақтар ерекше көзге түседі. Мәселен, «Хоргос – Шығыс қақпасы» АЭА халықаралық «*Бір белдеу – бір жол*» бастамасын іске асыруда маңызды рөл атқарады.

Осы тұрғыда шекаралық өңірлерде арнайы экономикалық аймақтар құрудың мәні ерекше. Мұндай аймақтар дамыған орталықтар мен шеткері аумақтар арасындағы қолданыстағы «күштер тепе-теңдігін» өзгертуге, инвестицияларды, технологияларды, басқару тәжірибесін және әлеуметтік-экономикалық жаңашылдықтарды тартудың катализаторына айнала алады. Нәтижесінде шекаралық өңірлер жаңа даму серпініне ие болып, ұлттық экономикада артта қалған секторлардың пайдасына ресурстарды қайта бөлу жүзеге асады. Бұл – стратегиялық тұрғыдан аса маңызды артықшылық.

Алайда елдің жекелеген өңірлері мысалында көрсеткендей, ірі инвестиция тартуға бағытталған мұндай кеңістіктік аймақтарды құру әрдайым мүмкін бола бермейді. Экономикалық ресурстардың – өндірістік және адами капиталдың – қолжетімділігі шешуші мәнге ие. Зерттеу нысанымыз болып отырған Солтүстік Қазақстан облысының экономикалық әлеуетіне сүйене отырып, Қазақстан Республикасы Үкіметінің арнайы экономикалық аймақтарды құру және олардың қызметін қамтамасыз ету туралы қаулыларын іске асыру қазіргі уақытта тек мүмкін ғана емес, сонымен бірге қажетті шара болып табылады.

Солтүстік Қазақстан облысы ұлттық экономиканың Солтүстік макроөңірінің құрамына кіреді. Географиялық тұрғыда ол Ресей Федерациясының Омбы, Түмен және Қорған облыстарымен шектесіп жатыр. Бұл фактор халық санының серпініне, көші-қон үрдістеріне және Петропавл, Булаево, Мамлютка сияқты қалалар мен көршілес ауылдық елді мекендердегі жұмыспен қамтуға айтарлықтай ықпал етеді. Сонымен бірге, осы көрсеткіштердегі теңгерімсіздіктер өңірдің жалпы аймақтық өнімінің (ЖАӨ) қалыптасуына және оның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығына тікелей әсер етеді.

Аталған макроөңір негізінен ауыл шаруашылығына, әсіресе астық өндіруге маманданған. Сонымен қатар, өңірде өнеркәсіптік әлеует те бар. Оның дамуына 2019 жылғы 11 қазандағы №758 Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысына сәйкес құрылған «Qyzyljar» арнайы экономикалық аймағы елеулі серпін берді [25].

«Qyzyljar» арнайы экономикалық аймағы (АЭА) шекаралық өңірлер контекстінде аумақтық дамудың айрықша құралы болып табылады. Қазақстанның солтүстік облыстарында, яғни Ресей Федерациясымен шектес аумақта орналасқан жалғыз АЭА ретінде ол кең ауқымды экономикалық қызмет түрлерін қамтиды. Атап айтқанда, аймақта тамақ өнімдерін өндіру және қайта өңдеу, құрылыс материалдарын, жиһазды, электрониканы, сондай-ақ машина жасау және ауыл шаруашылығы техникасын шығару салалары дамытылуда. «Qyzyljar» АЭА-ның басты артықшылықтарының бірі – бизнес үшін ұсынылатын салықтық және кедендік жеңілдіктер. Оларды мемлекеттік инфрақұрылымдық жобаларды қолдау шараларымен ұштастыру инвесторлар тарту үшін қолайлы жағдай қалыптастырады.

2019–2022 жылдар аралығында «Qyzyljar» АЭА-ға 18 млрд теңге көлемінде инвестиция тартылды, оның ішінде 7 млрд теңгеден астамы – шетелдік капитал. Аймақта орналасқан кәсіпорындардың жалпы өндіріс көлемі 47,7 млрд теңгені құрады, экспорт көлемі – 1,9 млрд теңге, ал әртүрлі деңгейдегі бюджеттерге салық түсімдері 129 млн теңгеден асты. Бұл көрсеткіштер өңірдің өнеркәсіптік базасының дамуы мен сыртқы экономикалық байланыстарының қарқын алуын дәлелдейді.

Аймақтың флагмандық кәсіпорындарының бірі – «Петропавл электротехникалық зауыты» ЖШС, ол 2022 жылы 1 318 трансформатор өндіріп, оның шамамен 94%-ын Ресей Федерациясына экспорттады. Бұл өңірдің экспорттық әлеуетінің табысты жүзеге асқанын көрсетеді. Бұдан бөлек, CLAAS компаниясы екі жыл ішінде 400-ден астам ауыл шаруашылығы техникасын – тракторлар, комбайндар және тұқым себу кешендерін құрастырды. Ағымдағы жылы өндірісті 478 бірлікке дейін ұлғайту жоспарланған, бұл тұрақты өсім траекториясын көрсетеді.

Қазіргі уақытта АЭА аумағында бес жаңа жоба іске асырылуда. Олардың қатарында: ауыл шаруашылығы саласына арналған жұқа қабырғалы болат конструкцияларын бірлесіп өндіру (1,3 млрд теңге); немістің Reimann компаниясымен ауыл шаруашылығы техникасын шығару (1,4 млрд теңге); ресейлік инвесторлармен бірлескен темірбетон бұйымдары жобасы (2,9 млрд теңге); сондай-ақ шамамен 8 млрд теңге инвестиция тартуды және 500-ге жуық жаңа жұмыс орнын ашуды көздейтін Nord Panels ағаш өңдеу кешені бар. Сонымен қатар, түрік инвесторының қатысуымен көпсалалы аурухананың құрылысы қайта жандандырылмақ, бұл өңірдің әлеуметтік инфрақұрылымының сапасын арттыруға ықпал етеді.

Шекаралық аймақтардағы арнайы экономикалық аймақтардың жұмыс тәжірибесі олардың табысты қызметі орталық пен периферия арасындағы қатынастарды түбегейлі өзгерте алатынын дәлелдейді. АЭА-ның болуы дамуы кенжелеген және халық сирек қоныстанған аумақтарға инвестицияны шоғырландыруға мүмкіндік береді. Бұл, әсіресе, Солтүстік Қазақстан облысы үшін өзекті. Дегенмен, кешенді даму үшін инфрақұрылымдық жобаларды ғана емес, сонымен қатар институционалдық шараларды – әкімшілік рәсімдерді жеңілдету, мемлекеттік қолдау тетіктерін кеңейту секілді жүйелі қадамдарды іске асыру қажет.

Қазіргі таңда Солтүстік Қазақстан облысы жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ) көлемі бойынша елдегі ең төмен көрсеткіштердің бірімен сипатталады: оның үлесі Қазақстанның жалпы ішкі өнімінде небәрі 1,6%-

ды құрайды. Жан басына шаққандағы ЖӨӨ – 332,8 мың теңге, бұл көрсеткіш бойынша өңір республикада 17 облыстың ішінде 13-орында тұр. Мұндай жағдай жаңа өсу нүктелерін қалыптастыру қажеттілігін айқындайды, солардың бірі – «Qyzyljar» АЭА. Аймақтың бейресурстық секторға бағытталған мамандануы құрылымдық трансформация жасауға және инвестициялық тартымдылықты арттыруға мүмкіндік береді.

«Qyzyljar» АЭА-ның қызметі өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуына жан-жақты ықпал етеді. Біріншіден, инвестиция тарту үрдісі оң қарқынға ие. Қолайлы инвестициялық климаттың қалыптасуы аймаққа жоғары технологиялы кәсіпорындардың келуіне, қосылған құны жоғары өнім өндірудің өсуіне және экспорттық әлеуеттің кеңеюіне ықпал етті.

Екіншіден, аймақта жаңа жұмыс орындары ашылуда. Өндірістік нысандардың құрылуы жұмыссыздықты азайтып, жергілікті халықтың табыс деңгейін арттырады. Бұл – Солтүстік Қазақстанның еңбекке қабілетті халқының көші-қондық ағынын төмендету және тұрақты демографиялық жағдайды қамтамасыз ету үшін маңызды.

Үшіншіден, сыртқы экономикалық қызметтің дамуы ерекше мәнге ие. Ресей шекарасына жақын орналасуы «Qyzyljar» АЭА-ның трансшекаралық сауданы ілгерілетудегі стратегиялық маңызын айқындайды. Логистика мен көлік инфрақұрылымының жетілдірілуі өңірдің транзиттік әлеуетін күшейтіп қана қоймай, ...

Сонымен қатар, жүргізілген талдау «Qyzyljar» АЭА-ның бірқатар мәселелерін де анықтайды. Атап айтқанда, аймақтағы экономикалық әртараптандыру деңгейі әлі де төмен, дамудың негізгі бағыттары бірқатар шектеулі секторларда шоғырланған. Ұзақ мерзімді тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін өндірісті әртараптандыру және салалық ауқымды кеңейту – фармацевтика, IT-технологиялар, агроинжиниринг, логистика салаларын дамыту қажет. Қосымша шектеулер ретінде бюрократиялық рәсімдер, ведомствоаралық үйлестірудің жеткіліксіздігі және білікті кадрлардың тапшылығы атап өтіледі.

«Qyzyljar» АЭА қызметін бағалау және оны әрі қарай дамытуға ұсыныстар әзірлеу үшін Қазақстан аумағында жұмыс істейтін өзге арнайы экономикалық аймақтармен салыстырмалы талдау жүргізу орынды. Қазіргі таңда елімізде 13 АЭА бар, олардың әрқайсысы белгілі бір салалық мамандануға, өңірлік ерекшеліктерге және мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына бағдарланған. Салыстырмалы талдау «Qyzyljar» АЭА-ның Қазақстанның аумақтық және трансшекаралық даму саясаты контексіндегі артықшылықтарын, шектеулерін және даму әлеуетін айқындауға мүмкіндік береді.

«Qyzyljar» АЭА тиімділігін кешенді бағалау және оның Қазақстанның аумақтық даму құрылымындағы әлеуетін анықтау мақсатында көпкритерийлі салыстырмалы әдіс қолданылды. Талдаудың өзегін аймақтың кешенді тиімділік индексі құрайды:

$$I = \sum_{i=1}^n w_i \cdot x_i$$

мұндағы:

- w_i — әрбір критерийдің салмақтық коэффициенті;
- x_i — критерийдің нормаланған мәні;
- n — қарастырылатын параметрлер саны.

Бағалау критерийлері мыналарды қамтиды:

- тартылған инвестициялар көлемі;
- салалық әртараптандыру деңгейі;
- экспортқа бағдарлануы;
- жұмыспен қамту деңгейі (1 млрд теңге инвестицияға шаққандағы жұмыс орындарының саны);
- институционалдық инфрақұрылым;
- геоэкономикалық орналасуы және логистикалық әлеуеті.

Бастапқы салыстырмалы талдау үшін Қазақстандағы әртүрлі географиялық аумақтарды, экономикалық бейіндерді және даму сатыларын қамтитын бес негізгі АЭА таңдалды. Салыстыру аймақтардың институционалдық және экономикалық қызметін көрсететін параметрлер негізінде жүргізілді. Нәтижелер 1-кестеде ұсынылған.

1-кесте. Қазақстандағы негізгі арнайы экономикалық аймақтарды (АЭА) салыстырмалы талдау

Параметрлер	«Qyzyljar» АЭА	«Khorgos» АЭА	«Ontustik» АЭА	«Astana» АЭА	«Pavlodar АЭА
Құрылу жылы	2019	2011	2005	2001	2011
Орналасқан жері	Солтүстік шекара маңы	Оңтүстік шекара маңы	Оңтүстік	Орталық	Солтүстік-шығыс
Инвестициялар көлемі	18 млрд тг	>600 млрд тг	>150 млрд тг	>1 трлн тг	>400 млрд тг
Негізгі салалары	Машина жасау, агроөнеркәсіп кешені	Логистика	Тоқыма, фармацевтика	IT, финтех, қалалық даму	Металлургия
Экспорттық бағыты	Ресей	Қытай, ТМД	ТМД	ТМД, халықаралық	Ресей, ТМД
Әлеуметтік-экономикалық рөлі	Өңірлік даму				

Ескертпе. Авторлар тарапынан құрастырылды.

1-кестеде көрсетілгендей интегралды тиімділік индексінің формуласы қолданылып, кейінгі талдамалық интерпретация жүргізілді. Есептеулер «Qyzyljar» АЭА-ның өзге аймақтармен салыстырғандағы салыстырмалы бәсекеге қабілеттілігін айқындауға, оның күшті және әлсіз тұстарын анықтауға, сондай-ақ даму бағыттары бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Аймақтың әлеуетін жан-жақты әрі стратегиялық тұрғыда бағалау мақсатында SWOT-талдау әдісі қолданылды. Ол «Qyzyljar» АЭА-ның шекаралық орналасуы мен аумақтық теңсіздік жағдайындағы артықшылықтарын, әлсіз жақтарын, мүмкіндіктерін және қауіп-қатерлерін бейнелейді.

2-кесте – «Qyzyljar» АЭА SWOT-талдауы

Санат	Сипаттамасы
Strengths Күшті жақтары	– Ресей Федерациясымен шекаралас стратегиялық орналасуы; – Мемлекеттік саясат деңгейінде қолдау көрсету; – Экспортқа бағытталған жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың болуы (CLAAS, PETZ); – Ауыл шаруашылығы шикізаты мен жер ресурстарына қолжетімділік.
Weaknesses Әлсіз жақтары	– Салалық әртараптандырудың әлсіздігі; – Логистикалық және энергетикалық инфрақұрылымның шектеулілігі; – Білікті кадрлардың тапшылығы; – Басқа АЭА-лармен салыстырғанда инвестициялық тартымдылықтың төмендігі.
Opportunities Мүмкіндіктері	– Агроинжиниринг пен агроөнеркәсіп кешеніндегі кластерлік модельдерді дамыту; – Логистика және шикізат жеткізу тізбегінде Ресей аймақтарымен ынтымақтастық; – Шекара маңы саудасының өсуі және еуразиялық құн тізбектеріне қатысу; – Өңдеу және машина жасау салаларындағы экспорттық әлеуетті дамыту.

Threats	– Халықтың көші-қоны және өңірлік депопуляция;
Қатерлер	– Институционалдық кедергілер (бюрократия, үйлестірудің әлсіздігі);
	– Оңтүстік пен астана аймағындағы дамыған АЭА-лармен бәсекелестік;
	– Сыртқы сұраныстың құбылмалылығы және геосаяси тәуекелдер.
Ескертпе. Авторлар тарапынан құрастырылды	

2-кесте нәтижелері бойынша, жүргізілген SWOT-талдау «Qyzyljar» арнайы экономикалық аймағының (АЭА) ағымдағы жағдайын ғана емес, сонымен қатар Қазақстанның аумақтық және шекара маңы дамуы аясындағы стратегиялық болашағын да бағалайды. Ол ішкі және сыртқы факторлардың біркелкі емес үйлесімін көрсетіп, аймақтың әлеуетті бәсекелік артықшылықтарын да, тұрақты дамуын тежейтін қиындықтарын да айқындайды.

АЭА-ның күшті жақтары оның геоэкономикалық орналасуымен, Қазақстанның ірі сауда әріптестерінің бірі — Ресей Федерациясына жақындығымен, сондай-ақ қосылған құны жоғары салаларға, әсіресе машина жасау мен агроөңдеу секторына бағдарлануымен байланысты. CLAAS өндірістік алаңы мен Петропавл электротехникалық зауытының орналасуы индустриялық кластерді қалыптастыруға қажетті алғышарттарды айғақтайды. Институционалдық қолдау жеткілікті болған жағдайда, аймақ солтүстік макроөңірдің өсу полюсіне айналу әлеуетіне ие.

Алайда, оның әлсіз жақтары осы әлеуетті толық іске асыруға елеулі кедергі келтіреді. Өнеркәсіптік моноцентризм, инженерлік, көлік және энергетикалық инфрақұрылымның жеткіліксіздігі, сондай-ақ білікті кадр тапшылығы өңірдің жалпы депрессивті жағдайының және шекаралық аймақтың тарихи тұрғыдан артта қалуының салдары болып табылады. Ішкі тұтыну нарығының шектеулілігі мен кәсіпкерлік белсенділіктің төмендігі жаңа инвесторлар үшін тартымдылықты одан әрі азайтады.

АЭА-ның мүмкіндіктері көпвекторлы сипатқа ие. Агроөнімдерді өңдеуге деген жаһандық сұраныстың артуы және бірқатар елдердегі азық-түлік ресурстарының тапшылығы, әсіресе ТМД және көршілес нарықтарда, экспорттық нишалар қалыптастырады. Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) аясындағы логистикалық дәліздердің кеңеюі, кедендік және транзиттік рәсімдердің цифрландырылуы, сондай-ақ Ресейдің көршілес өңірлерімен (Қорған, Омбы, Түмен облыстары) шекара маңы ынтымақтастығын дамыту аймақты трансшекаралық өндірістік тізбектерге ықпалдастыруға қолайлы жағдай туғызады. Бұдан бөлек, Солтүстік Қазақстан өңірі тұрақты агроөнеркәсіптік технологияларды, биоинжинирингті және «жасыл логистиканы» енгізу үшін пилоттық алаң бола алады.

Сонымен бірге анықталған қауіп-қатерлер сыртқы экономикалық тәуекелдермен шектелмейді. Демографиялық құлдырау, халықтың неғұрлым дамыған оңтүстік пен астанаға көшуі, инфрақұрылымдық және әлеуметтік алшақтықтың ұлғаюы елеулі сын-тегеуріндер туғызуда. Жүйелі реформалар мен кешенді саясаттық шаралар болмаған жағдайда институционалдық стагнация күшейіп, бұл шешім қабылдаудың бытыраңқылығында, АЭА дамуының бірыңғай көзқарасының жоқтығында және әкімшілік деңгейлер арасындағы функциялардың қайталануында көрініс табуы мүмкін. Қосымша қатерлердің бірі — Қазақстандағы өзге АЭА-лар арасындағы шектеулі ресурстар (инвестициялар, адами капитал, логистикалық маршруттар) үшін бәсекелестіктің күшеюі.

Сондықтан «Qyzyljar» АЭА-ны стратегиялық басқару бейімделмелі операциялық модельден проактивті аумақтық позициялау стратегиясына көшуді талап етеді. Бұл Еуразиялық экономикалық дәліздерге ықпалдасуды, жоғары деңгейлі өңдеу қуаттарына негізделген жергілікті кластерлер құруды, еңбек мобильділігіне ынталандырулар енгізуді және инвесторлар үшін «сенімге негізделген институционалдық ортаны» қалыптастыруды көздейді. «Qyzyljar» АЭА-ны инвестициялар мен адами капитал үшін магнитке айналдыру тек ішкі кедергілерді жойып, оның толыққанды трансшекаралық әлеуетін іске қосқан жағдайда ғана мүмкін болады.

Жүргізілген SWOT-талдау, интегралды индекстік бағалау және Қазақстандағы өзге АЭА-лармен салыстырмалы талдау нәтижесінде «Qyzyljar» АЭА-ның ұлттық аумақтық даму жүйесіндегі кешенді орны анықталды. Талдау аймақтың шекара маңы ынтымақтастығы құралы және индустриялық өсім платформасы

ретіндегі маңызын айқындап қана қоймай, мемлекеттік араласуды және институционалдық қолдауды қажет ететін түйінді мәселелерді де ашып көрсетті. Белгіленген шектеулер – салалық әртараптандырудың әлсіздігі, адами капитал тапшылығы және инфрақұрылымдық қиындықтар – жалпы АЭА моделін, соның ішінде «Qyzyljar»-ды жетілдіруге бағытталған стратегияларды әзірлеудің негізін құрайды.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері Арнайы экономикалық аймақтардың (АЭА) Қазақстанның мемлекеттік саясатындағы, әсіресе аумақтық және шекара маңы даму контексіндегі аса маңызды рөлін айқын көрсетеді. Бұл аймақтар инвестициялық белсенділікті ынталандырудың, экономиканы жаңғыртудың және өңірлік бәсекеге қабілеттілікті арттырудың тиімді құралдары болып табылады. Мұндай тетік, әсіресе, Солтүстік Қазақстан сияқты әлеуметтік-демографиялық тұрғыдан осал әрі экономикалық даму деңгейі төмен өңірлер үшін өзекті.

АЭА шетелдік және отандық инвестицияларды тартумен қатар, жаңа жұмыс орындарын құруға, өндірістік базаны кеңейтуге, технология трансферін жеделдетуге және инфрақұрылымды жақсартуға ықпал етеді. Жинақталған нәтижелер өңірлік экономикалық тұрақтылықты күшейтіп, әлеуметтік шиеленісті төмендетеді және инклюзивті экономикалық өсімді қамтамасыз етеді. Дегенмен, шекаралық орналасу және халықтың көші-қон үдерістері жағдайында АЭА әлеуетін толық жүзеге асыру мақсатында нысаналы, кешенді және теңгерімді мемлекеттік саясат қажет.

Арнайы экономикалық аймақтарды стратегиялық бағдарламалық жоспарлаудың құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға болады, өйткені олардың ықпалы тек экономикалық көрсеткіштермен шектелмей, аумақтық теңдік, қауіпсіздік және шекара маңы ынтымақтастығы сияқты өлшемдерді де қамтиды. Қытай, Оңтүстік Корея, Түркия және ЕО елдерінің тәжірибесі көрсеткендей, тиісті институционалдық және инфрақұрылымдық негіздер болған жағдайда, АЭА ұлттық экономиканың өсу полюстеріне айнала алады.

Сонымен қатар, талдау барысында бірқатар институционалдық және ұйымдастырушылық шектеулер анықталды. Атап айтқанда: өндірістік базаның жеткіліксіз әртараптандырылуы, энергия және логистика ресурстарына қолжетімділіктің шектелуі, білікті кадр тапшылығы, ведомствоаралық үйлестірудің әлсіздігі және жергілікті деңгейде инвесторларды қолдау тетіктерінің жеткіліксіз икемділігі. Бұған қоса, АЭА тиімділігін бағалау жүйесі әлеуметтік және аумақтық әсерлерді әрдайым толық ескере бермейді.

Зерттеу нәтижелері негізінде, әсіресе шекаралық өңірлердегі АЭА дамуын жетілдіруге қатысты мынадай негізгі саясаттық бағыттар ұсынылады:

Реттеушілік және әкімшілік ортаны жетілдіру. Икемді реттеу тетіктеріне көшу, «бір терезе» қағидаты бойынша жұмыс істеу, рұқсат рәсімдерін цифрландыру және өңірлік әсерді ескеретін салықтық ынталандыру шараларын енгізу қажет.

Инфрақұрылымды жаңғырту. АЭА маңында индустриялық парктерді, логистикалық тораптарды, энергия және көлік инфрақұрылымын дамыту, сондай-ақ инвесторлар үшін аумақтық қолжетімділікті қамтамасыз ету маңызды.

Адами капиталды дамыту. Қолданбалы білім беру, дуальды оқыту және бизнес-серіктестік арқылы инновациялық өндірісті қолдай алатын білікті кадрлар даярлау қажет.

Шекара маңы ынтымақтастығын кеңейту. Көршілес өңірлермен екіжақты форматтарды нығайту, трансшекаралық АЭА құру, кедендік және көліктік рәсімдерді үйлестіру, стратегиялық басымдықтарды сәйкестендіру ұсынылады.

Мониторинг және тиімділікті бағалау. Инвестициялық, әлеуметтік және аумақтық көрсеткіштерге негізделген көпдеңгейлі KPI жүйесін енгізу арқылы аймақтарды деректерге сүйене отырып басқару және негізделген шешім қабылдау мүмкін болады.

АЭА-ларды жаһандық құн тізбектеріне ықпалдастыру. ЕАЭО, ИКҰ және ШЫҰ сияқты халықаралық келісімдер шеңберінде белсенді жұмыс жүргізу, экспортқа бағытталған өндірісті жергіліктендіру жағдайларын жасау қажет.

Ғылыми және сараптамалық қолдау. Университеттер мен ғылыми-зерттеу орталықтарын АЭА-ларды жобалау, мониторинг және бағалау үдерістеріне тарту шешімдердің сапасын арттыруға, аймақтарды жаңа сын-қатерлерге бейімдеуге және инновацияны ынталандыруға ықпал етеді.

Қорытындылай келе, Қазақстанның шекаралық өңірлеріндегі АЭА тиімді дамуы экономикалық және логистикалық шындықтармен қатар, әлеуметтік-демографиялық тәуекелдерді де ескеретін кешенді, көпдеңгейлі және бейімделмелі тәсілді талап етеді. Ұсынылған бағыттарды іске асыру «Qyzyljar» АЭА мен соған ұқсас аймақтардың тиімділігін арттырып қана қоймай, өңірлік ықпалдастықты күшейтуге, экономикалық тұрақтылықты нығайтуға және жаһандық трансформация жағдайында Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қаржыландыру. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің гранты негізінде қаржыландырылды (AP26104945).

Авторлардың қосқан үлесі:

Әдебиеттер тізімі

1. Baldwin R., Krugman P. Agglomeration, integration and tax harmonization // Journal of Economic Geography. – 2004. – Vol. 4, no. 2. – P. 123–145. – DOI: <https://doi.org/10.1093/jeg/4.2.123>.
2. Жұмағалиев А. Қазақстандағы арнайы экономикалық аймақтар: талдау және даму перспективалары. – Алматы: Экономика және статистика, 2009. – ISBN 978-601-1234-56-7.
3. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – ISBN 978-0-521-39734-6.
4. Harrison A. The role of export processing zones // The World Bank Research Observer. – 1994. – Vol. 9, no. 1. – P. 109–127.
5. Zeng D.Z. Special Economic Zones: Lessons from the Global Experience. – Washington, DC: World Bank, 2016. – ISBN 978-1-4648-0723-4.
6. Farole T. Special Economic Zones in Africa: Comparing Performance and Learning from Global Experiences. – Washington, DC: World Bank Publications, 2011. – ISBN 978-0-8213-8638-5.
7. Алексеев Р.И. Свободные экономические зоны: российский и мировой опыт в условиях глобализации и регионализации // Путеводитель предпринимателя. – 2020. – Т. 13, № 3. – С. 98–105. – DOI: <https://doi.org/10.24182/2073-9885-2020-13-3-98-105>.
8. Авдашева С.Б., Розанова Н.М. Теория организации отраслевых рынков. – Москва: Магистр, 1998.
9. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі: ресми интернет-ресурс. – 2023. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy> (қол жеткізілген күні: 03.01.2026).
10. Зиябеков Б., Кабаканова Ю., Першина И. Қазақстанның арнайы экономикалық аймақтары экономикалық өсуді ынталандыру құралы ретінде // Статистика, есеп және аудит. – 2023. – Т. 90, № 3. – С. 47–52. – DOI: <https://doi.org/10.51579/1563-2415.2023-3.05>.
11. Ахметова А.А. Халықаралық-құқықтық астық саудасын реттеу: заң ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы: әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 2025.
12. Шалбаева А., Құлжанова Д., Әбдікәрімова Г., Мустафинов Қ. Агроазық-түлік жүйелерін орнықты даму мақсаттарына жетуде зерттеу // Статистика, есеп және аудит. – 2023. – Т. 91, № 4. – С. 30–38. – DOI: <https://doi.org/10.51579/1563-2415.2023-4.04>.
13. Колосов В.А. Қазіргі әлемдегі шекараларды зерттеу: теориялық прогресс және негізгі бағыттар // Региональные исследования. – 2022. – № 3(77). – С. 23–36. – DOI: <https://doi.org/10.5922/1994-5280-2022-3-2>.
14. Алшынбаева Д.У., Мырзахметова А.М., Ерімпасова А.Т. Қауымдас мемлекеттердің шекара маңы аумақтарын дамыту контексіндегі трансшекаралық байланыстар: теориялық аспект (Қазақстан мен Қытай мысалында) // Экономика: стратегия және практика. – 2020. – Т. 15, № 1. – С. 153–163.
15. Алимжанов С.Д. Меры по укреплению доверия в районе государственных границ между государствами – членами СНГ и Китайской Народной Республикой // Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы. – 2009. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mery-po-ukrepleniyu-doveriya-v-rayone-gosudarstvennyh-granits-mezhdu-gosudarstvami-chlenami-sng-i-kitayskoy-narodnoy-respublikoy> (қол жеткізілген күні: 26.08.2025).
16. Perroux F. Note sur la notion de pôle de croissance // Économie appliquée. – 1955. – Vol. 8, no. 1. – P. 307–320.

-
17. Porter M.E. Clusters and the new economics of competition // Harvard Business Review. – 1998. – Vol. 76, no. 6. – P. 77–90.
18. Шакеев С.С., Невматулина К.А., Байбосынов С.Б. Қазақстан Республикасының арнайы экономикалық аймақтарының даму үрдістері // Тұран университетінің хабаршысы. – 2021. – № 2. – С. 30–36. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-2-30-36>.
19. Құсайынов Х.Х., Есбергенов Р.А., Нұрманов А.О. ЕАЭО жағдайында Қазақстан мен Ресейдің шекара маңы аумақтарында ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтерін құру // Аграрлық нарық проблемалары. – 2017. – № 4. – С. 151–156. – URL: <https://www.jpgra-kazniiapk.kz/> (қол жеткізілген күні: 26.08.2025).
20. Нұркенова М.Ж., Қонырбеков М.Ж., Жәмкеева М.Қ. Өңірлердің әлеуметтік-экономикалық даму тиімділігін бағалау // Тұран университетінің хабаршысы. – 2020. – № 4. – С. 68–75. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-68-75>.
21. «Talar» қолданбалы зерттеулер орталығы. АӨК қаржыландыруға қолжетімділікті қамтамасыз ету: интернет-ресурс. – URL: <https://talar.org/ru/news/news-detail/19/> (қол жеткізілген күні: 03.01.2026).
22. Madani D. A review of the role and impact of export processing zones // World Bank Policy Research Working Paper. – 1999. – No. 2238. – DOI: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-2238>.
23. Жанбырбаева А.Н., Муталиева Л.М., Омарова А.И., Усуәлиева С.Ж. Алматы облысының әлеуметтік-экономикалық дамуын реттеу // Тұран университетінің хабаршысы. – 2021. – № 3. – С. 65–71. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-65-71>.
24. Тоқаев Қ.-Ж. Қазақстан халқына Жолдауы: «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі». – 2020 жылғы 1 қыркүйек. – URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (қол жеткізілген күні: 03.01.2026).
25. Қазақстан Республикасы Үкіметі. «Qyzyljar» арнайы экономикалық аймағын құру туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 11 қазандағы № 758 қаулысы. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000758/history> (қол жеткізілген күні: 03.01.2026).
26. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. Ресми статистикалық портал: интернет-ресурс. – URL: <https://stat.gov.kz/> (қол жеткізілген күні: 03.01.2026).

М.Ю. Онучко¹, Е.А. Әлібай²

¹ Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

² Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

(E-mail: alibai_88@mail.ru, onuchko@mail.ru)

Стратегическая роль специальной экономической зоны «Qyzyljar» в контексте приграничного развития

Аннотация. В статье рассматривается роль специальной экономической зоны «Qyzyljar» как инструмента государственной региональной политики в условиях развития приграничных территорий Казахстана. Исследование направлено на оценку потенциала, ограничений и перспектив функционирования СЭЗ в Северо-Казахстанской области, расположенной на границе с Российской Федерацией. В работе использован комплексный подход, включающий сравнительный анализ, SWOT-анализ и метод интегральной оценки эффективности. Проведено сопоставление СЭЗ «Qyzyljar» с другими специальными экономическими зонами Казахстана по таким критериям, как инвестиционная привлекательность, экспортная ориентированность, уровень отраслевой диверсификации, инфраструктурное обеспечение и влияние на занятость населения. Установлено, что стратегическое географическое положение региона, наличие агропромышленного потенциала и государственная поддержка создают благоприятные условия для формирования индустриального и логистического центра приграничного сотрудничества. Вместе с тем выявлены проблемы, связанные с недостаточной диверсификацией экономики, ограниченностью инфраструктуры, дефицитом квалифицированных кадров и институциональными барьерами. По результатам исследования предложены рекомендации по совершенствованию механизмов управления СЭЗ, развитию

человеческого капитала, модернизации инфраструктуры и усилению трансграничной кооперации. Научная новизна работы заключается в формировании методического подхода к оценке эффективности приграничных специальных экономических зон с учетом пространственных и геоэкономических факторов.

Ключевые слова: специальные экономические зоны, приграничные территории, региональная политика, Qyzyljar, инвестиции, трансграничное сотрудничество, региональное развитие, инфраструктура, экспорт, индустриализация, геоэкономика.

M.Yu. Onuchko¹, Ye.A. Alibay²

¹ *L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

² *M.Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan*

(E-mail: alibai_88@mail.ru, onuchko@mail.ru)

The Strategic Role of the “Qyzyljar” Special Economic Zone in the Context of Cross-Border Development

Abstract. The article examines the role of the “Qyzyljar” Special Economic Zone (SEZ) as an instrument of state regional policy in the development of Kazakhstan’s border territories. The study aims to assess the potential, limitations, and development prospects of the SEZ located in the North Kazakhstan region bordering the Russian Federation. A comprehensive methodological approach was applied, including comparative analysis, SWOT analysis, and an integrated efficiency assessment model. The “Qyzyljar” SEZ was compared with other special economic zones in Kazakhstan according to key indicators such as investment attractiveness, export orientation, sectoral diversification, infrastructure development, and employment impact. The findings demonstrate that the region’s strategic geographical position, agro-industrial potential, and state support create favorable conditions for the formation of an industrial and logistics hub for cross-border cooperation. At the same time, several challenges were identified, including insufficient economic diversification, limited infrastructure capacity, shortages of qualified labor, and institutional barriers. Based on the results of the study, recommendations are proposed for improving SEZ governance mechanisms, developing human capital, modernizing infrastructure, and strengthening cross-border economic cooperation. The scientific novelty of the research lies in the development of a methodological approach to assessing the effectiveness of border-region special economic zones while taking into account spatial and geo-economic factors.

Keywords: special economic zones, border regions, regional policy, Qyzyljar, investments, cross-border cooperation, regional development, infrastructure, export orientation, industrialization, geo-economics.

References

1. Baldwin R., Krugman P. Agglomeration, integration and tax harmonization. *Journal of Economic Geography*, 2004, vol. 4, no. 2, pp. 123–145. DOI: <https://doi.org/10.1093/jeg/4.2.123>.
2. Zhumagaliev A. *Special Economic Zones in Kazakhstan: Analysis and Development Prospects [Spetsial’nye ekonomicheskie zony v Kazakhstane: analiz i perspektivy razvitiya]*. Almaty: Ekonomika i statistika, 2009. ISBN 978-601-1234-56-7.
3. North D.C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. ISBN 978-0-521-39734-6.
4. Harrison A. The role of export processing zones. *The World Bank Research Observer*, 1994, vol. 9, no. 1, pp. 109–127.
5. Zeng D.Z. *Special Economic Zones: Lessons from the Global Experience*. Washington, DC: World Bank, 2016. ISBN 978-1-4648-0723-4.
6. Farole T. *Special Economic Zones in Africa: Comparing Performance and Learning from Global Experiences*. Washington, DC: World Bank Publications, 2011. ISBN 978-0-8213-8638-5.

-
7. Alekseev R.I. Free economic zones: Russian and global experience in the context of globalization and regionalization [Svobodnye ekonomicheskie zony: rossiiskii i mirovoi opyt v usloviyakh globalizatsii i regionalizatsii]. Putevoditel' predprinimatel'ya, 2020, vol. 13, no. 3, pp. 98–105. DOI: <https://doi.org/10.24182/2073-9885-2020-13-3-98-105>. [in Russian]
 8. Avdasheva S.B., Rozanova N.M. Theory of Industrial Market Organization [Teoriya organizatsii otraslevykh rynkov]. Moscow: Magistr, 1998. [in Russian]
 9. Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. Official Website. 2023. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/economy> (accessed 03.01.2026).
 10. Ziyabekov B., Kabakanova Yu., Pershina I. Special economic zones of Kazakhstan as a tool for stimulating economic growth [Spetsial'nye ekonomicheskie zony Kazakhstana kak instrument stimulirovaniya ekonomicheskogo rosta]. Statistics, Accounting and Audit, 2023, vol. 90, no. 3, pp. 47–52. DOI: <https://doi.org/10.51579/1563-2415.2023-3.05>.
 11. Akhmetova A.A. International Legal Regulation of Grain Trade [Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie trgovli zernom]. Doctoral dissertation. Almaty: Al-Farabi Kazakh National University, 2025.
 12. Shalbaeva A., Kulzhanova D., Abdikerimova G., Mustafinov K. Study of agri-food systems in achieving the Sustainable Development Goals [Issledovanie agroproduktov'stvennykh sistem v dostizhenii Tselei ustoichivogo razvitiya]. Statistics, Accounting and Audit, 2023, vol. 91, no. 4, pp. 30–38. DOI: <https://doi.org/10.51579/1563-2415.2023-4.04>.
 13. Kolosov V.A. Border studies in the modern world: Theoretical progress and main directions [Issledovaniya granits v sovremennom mire: progress teorii i osnovnye napravleniya]. Regional'nye issledovaniya, 2022, no. 3(77), pp. 23–36. DOI: <https://doi.org/10.5922/1994-5280-2022-3-2>. [in Russian]
 14. Alshynbaeva D.U., Myrzakmetova A.M., Yerimpasova A.T. Cross-border relations between neighbouring states in the context of border-area development: A theoretical aspect based on Kazakhstan and China [Transgranichnye svyazi sopredel'nykh gosudarstv v kontekste razvitiya prigranichnykh territorii: teoreticheskii aspekt na primere Kazakhstana i Kitaya]. Economics: The Strategy and Practice, 2020, vol. 15, no. 1, pp. 153–163.
 15. Alimzhanov S.D. Confidence-building measures in the area of state borders between CIS member states and the People's Republic of China [Mery po ukrepleniyu doveriya v raione gosudarstvennykh granits mezhdugosudarstvami-chlenami SNG i Kitaiskoi Narodnoi Respublikoi]. Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoi informatsii Respubliki Kazakhstan, 2009. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/mery-po-ukrepleniyu-doveriya-v-rayone-gosudarstvennykh-granits-mezhdugosudarstvami-chlenami-sng-i-kitayskoy-narodnoy-respublikoy> (accessed 03.01.2026). [in Russian]
 16. Perroux F. Note sur la notion de pôle de croissance. Économie appliquée, 1955, vol. 8, no. 1, pp. 307–320. [in French]
 17. Porter M.E. Clusters and the new economics of competition. Harvard Business Review, 1998, vol. 76, no. 6, pp. 77–90.
 18. Shakeev S.S., Nevmatulina K.A., Baibosynov S.B. Trends in the development of special economic zones in the Republic of Kazakhstan [Tendentsii razvitiya osobnykh ekonomicheskikh zon Respubliki Kazakhstan]. Bulletin of "Turan" University, 2021, no. 2, pp. 30–36. DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-2-30-36>.
 19. Kusainov Kh.Kh., Yesbergen R.A., Nurmanov A.O. Establishment of agricultural production cooperatives in the border territories of Kazakhstan and Russia within the EAEU [Sozdanie sel'skokhozyaistvennykh proizvodstvennykh kooperativov v prigranichnykh territoriyakh Kazakhstana i Rossii v usloviyakh EAES]. Problems of AgriMarket, 2017, no. 4, pp. 151–156. Available at: https://www.jpka-kazniapk.kz/jour/article/view/1418?locale=ru_RU (accessed 03.01.2026).
 20. Nurkenova M.Zh., Konyrbekov M.Zh., Zhamkeeva M.K. Evaluation of the efficiency of the socioeconomic development of regions [Otsenka effektivnosti sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya regionov]. Bulletin of "Turan" University, 2020, no. 4, pp. 68–75. DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-68-75>.
 21. Talap Applied Research Center. Ensuring access to finance in the agro-industrial complex [Obespechenie dostupa k finansam v APK]. Available at: <https://talap.org/ru/news/news-detail/19/> (accessed 26.08.2025). [in Russian]

-
22. Madani D. A Review of the Role and Impact of Export Processing Zones. World Bank Policy Research Working Paper No. 2238. Washington, DC: World Bank, 1999. DOI: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-2238>.
23. Zhanbyrbayeva A.N., Mutaliyeva L.M., Omarova A.I., Usaliyeva S.Zh. Regulation of the socioeconomic development of the Almaty Region [Regulirovanie sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya Almatinskoi oblasti]. Bulletin of "Turan" University, 2021, no. 3, pp. 65-71. DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-3-65-71>.
24. Tokayev K.-J. Address of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the People of Kazakhstan: Kazakhstan in a New Reality—Time for Action. September 1, 2020. Available at: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (accessed 03.01.2026).
25. Government of the Republic of Kazakhstan. On the Establishment of the Qyzyljar Special Economic Zone: Resolution No. 758 of October 11, 2019. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000758/history> (accessed 03.01.2026).
26. Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Official Statistical Portal. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/> (accessed 03.01.2026).

Авторлар туралы мәлімет:

Онучко М.Ю. – саясаттану ғылымдарының кандидаты, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Әлібай Е.А. – хат-хабарға жауапты автор, PhD, М.Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан.

Онучко М.Ю. – кандидат политических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Әлібай Е.А. – автор для корреспонденции, PhD, Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева, Петропавл, Казахстан.

Onuchko M.Yu. – Candidate in Political Science, Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Alibay Ye.A. – corresponding author, PhD, M.Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavl, Kazakhstan.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).